

ВЫСЛОЎНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ПАЭМЫ «НОВАЯ ЗЯМЛЯ» ЯКУБА КОЛАСА

Ю. В. Назаранка

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, ulijanazarenko@mail.ru*

У юбілейны год «мастацкай энцыклапедыі жыцця беларускага сялянства» – паэмы «Новая зямля», якая ўпершыню пабачыла свет 100 год таму, сцвярджаецца неаслабная цікавасць да літаратурнай спадчыны класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа, у прыватнасці да выслоўяў з тэксту паэмы, прапануецца іх класіфікацыя па суаднесенасці з дванаццаццю прэцэдэнтнымі лексемамі, характэрнымі для ўсёй мастацкай творчасці класіка.

Ключавыя словы: аўтарскае выслоўе; афарыстычнасць; літаратурная мова; нацыянальная ідыяматыка; прэцэдэнтная лексема; тэкст.

*Замоўк паэт, але гучаці слову,
Якому суджана з жыццём вяці размову.
У вечным, у народным хоры голас
Я чую зноўку – што гаворыць Колас.*

Алекса Юшчанка

Выслоўе як тэкст пэўнага тыпу належыць адначасова мове, літаратуры, рытарычнай практыцы, нацыянальнай культуры. Даследаванне выслоўяў Якуба Коласа дае магчымасць, такім чынам, падысці да іх з пазіцый лінгвістыкі, рыторыкі, лінгвакультуралогіі, стылістыкі, тэксталагіі, тэорыі мастацкай мовы аўтара і г. д.

Матэрыялам даследавання з'яўляюцца фрагменты (каля тысячы) твораў Якуба Коласа, эксцэпіраваныя з 12-томнага збору яго твораў (Мінск: Дзярж выд-ва БССР, 1962–1964, «Новая зямля» – 6 том) на падставе гіпотэзы аб тым, што гэтыя фрагменты маюць самадастатковую значнасць як аўтарскія выслоўі, якія могуць ужывацца ў якасці так званых «інтэртэкстаў» (у іншых пісьмовых і вусных кантэкстах) побач з народнымі выслоўямі розных жанраў.

З іх – болей за 100 (дакладней, 105) эксцэпіраваны з тэксту паэмы «Новая зямля». Як бачым, амаль дзясятая частка вершаваных выслоўяў прыпадае на адзін твор, але то не дзіўна, улічваючы, «энцыклапедычнасць» паэмы, яе месца ў беларускай літаратуры і тое, што квінтэсенцыя

творчасці класіка заключаецца ў самых знакамітых радках твора «Мой родны кут, як ты мне мілы!..»

Даследаванне твораў і мовы Якуба Коласа з гэтых пазіцый дае магчымасць увесці ва ўжытак значную колькасць трапных аўтарскіх выслоўяў, на матэрыяле якіх могуць быць вырашаны актуальныя навуковыя задачы, такія, як шляхі спараджэння выслоўяў, прэцэдэнтная значнасць іх лексічных сродкаў, сэнсава-граматычная і жанрава-відавая рубрыкацыя, моўна-стылістычныя асаблівасці, ідыяматычная вартасць.

З узбагачэннем маўлення значнай колькасцю аўтарскіх выслоўяў, з паглыбленнем вывучэння моватворчай дзейнасці Якуба Коласа звязана фарміраванне адносна новай для беларускай філалогіі галіны – ідыяматыкі беларускай мовы, цяпер мы маем магчымасць больш шырока выкарыстоўваць у навучанні мове ідэі і матэрыялы мастацкага дыскурсу, развіваць лексікон школьнікаў і студэнтаў за кошт узбагачэння нацыянальна афарбаванымі крылатымі словамі і далучаць іх да моўна-маўленчых здабыткаў нацыянальнай культуры. Праца дае ўзоры для далейшага збору аўтарскіх выслоўяў у мэтах падрыхтоўкі новых выданняў нацыянальнай афарыстыкі.

Даследаванне сукупнасці аўтарскіх выслоўяў дае магчымасць не толькі раскрыць таямніцу яго духоўнага свету, але і адказаць на пытанне: як сказ-выказванне ператвараецца ў выслоўе, як яно набывае «крылатасць» – трапнасць, глыбіню, выразнасць.

Нарэшце, трэба асабліва падкрэсліць, што тэрмін **выслоўе** будзе выкарыстоўвацца ў нашай працы як родавае паняцце для ўсіх тых «выслоўных мікражанраў», якія так удала ствараў і так шырока выкарыстоўваў беларускі класік у сваіх творах, г.зн. афарызмы, сентэнцыі, мудраслоўі, аўтарскія прыказкі, грэгарыі, фразеалагізмы, жарты, дыялогі пэўных тыпаў, максімы, павучанні будуць акрэслівацца, ілюстравацца і аналізавацца як асобныя віды Коласавых выслоўяў. Задача гэта – вельмі няпростая, бо, як адзначыў Карэл Гаўзенблаз, «у лінгвістыцы няма сістэматычнай класіфікацыі таго матэрыялу, які дадзены ёй першапачаткова, а менавіта класіфікацыі **маўленчых твораў**» [1, с. 57].

Выслоўе ў творчай спадчыне Якуба Коласа

Аўтарскае выслоўе, як ужо адзначалася, можа існаваць і стварацца самастойна як твор пэўнага малога жанру літаратуры і ў складзе, кантэксте іншых твораў. Якраз апошняе і характэрна для мастацкай творчасці Якуба Коласа, для яго творчай манеры. «Іменна творчай манеры, бо шматлікія факты сведчаць пра тое, што Якуб Колас добра ўсведамляў мастацкую вартасць і магчымасці гэтага жанру, але не імкнуўся звяртацца да яго дзеля яго самога, затое вельмі ахвотна, шырока выкары-

стоўваў яго, па-майстэрску ўводзячы ў мастацкую тканку іншых, больш буйных твораў» [5, с. 59].

Мой родны кут, як ты мне мілы!..; Будзем пляць памалу далей, хоць далёка берагі...; Як паглядзіш – божа мілы! Што з людзьмі робиць чын?; Сутокі неба і зямлі; Прафесар велькіх букваў; ...Веды ў адну столку; Пацяробкі культуры; Ну, дзядзька, як мы тут стаіма? – А так, як цюцька за дзвярыма!; Залатыя словы, хоць, сказаць, не новы; Які ён гога! які дока! Як ён нясе сябе высока!; Не гаварыў, а сек языкам! і шмат іншых. Не трэба зазіраць у спецыяльныя даведнікі, каб пераканацца, што большасць з іх – мікрочасткі паэмы «Новая зямля», якая, на ўзор твораў Грыбаедава, Чэхава і інш. класікаў «разышлася» на цытаты.

Між тым, сярод выслоўяў Якуба Коласа – вельмі разнастайных у адносінах тэмы, глыбіні думкі, моўных сродкаў, аб’ёму – нямала і такіх, што прызначаны не для выкарыстання ў маўленні ў якасці «літаратурных прыказак», а хутчэй для ўдумлівага чытання, як і выслоўі многіх іншых знакамітых аўтараў.

*Я не зайдрошчу тым з вас, браці,
Каго спрадвечныя закліцці
Не парушалі, не тамілі
І цяжкім каменем не білі,
І для каго ўвесь гэты свет
Ёсць аднае цялежкі след,
Пытанні толькі дабрабыту,
Дзе ўсё прыводзіцца к карыту,
І гэта ёсць адна дарога,
Апроч яе няма нічога.
Не! Духу волі пlynь жывая
Такога ладу не прымае... (VI 242-243)*

Прэцэдэнтныя лексемныя падстава тэматычнай класіфікацыі выслоўяў

У працэсе вызначэння рытарычнага сэнсу аўтарскага выслоўя думка чытача паслядоўна праходзіць, паступова «ўздываючыся», некалькі ступеняў. Дэкадзіраванне, прачытанне тэксту перш за ўсё рухаецца, згодна з антыноміяй «мова – маўленне» ад сказа – адзінкі мовы як пэўнай фармальна-граматычнай пабудовы, увасобленай праз сінтагматычныя сувязі членаў сказа, што матэрыялізаваны, аформлены тымі ці іншымі лексічнымі адзінкамі, – да **выказвання** – адзінкі маўлення, маўленчай рэалізацыі сказа, калі істотнымі становяцца такія маўленчыя з’явы, як парадак слоў і лагічнае (тэма-рэматычнае) члянэнне, інтанацыя і тактавы падзел,

мадальнасць, пабочныя словы, звароткі, разнастайныя кантэкставыя сувязі выказанай думкі і пад.

Тэкставае значэнне сказа, кантэкставае значэнне выказвання і падтэкставы сэнс выслоўя ў іх трохступенным суаднясенні падпарадкоўваецца агульным заканамернасцям спараджэння сэнсу дыскурсу: «... сэнс выражаецца ў значэннях (як матыў у мэтах), а не значэнне ў сэнсах» [3, с. 293]. Нам падаецца, што гэта палажэнне, сфармуляванае знакамітым псіхолагам, дае падставы паставіць яшчэ адно лінгвістычнае пытанне – пытанне пра ўнутраную форму выслоўя.

З пэўнай верагоднасцю можна дапусціць, што кантэкставае значэнне выказвання матывуе, у пэўнай ступені прадвызначае сэнс выслоўя і сувязь паміж імі можа быць акрэслена як унутраная форма апошняга. Як, напрыклад, агульнае значэнне ‘гаварыць абы-што’, якое ўласціва фразеалагізмам-сінонімам *лухту плесці, гарох з капустая мяшаць, мох з балотам несці, сем карабоў наверхці, языком малоць* [8, с. 80], матывуецца семантычнай і фармальнай структурай гэтых ідыём, так і пераносна-пашыральнае значэнне (сэнс) пэўнага выслоўя вынікае з семантычнай і фармальнай структуры адпаведнага эксцэпіраванага з кантэксту выказвання, напрыклад: «*Ды рыбакі не ўсе аднакі – // Свае ў іх густы і адзнакі*» (VI 88) – сэнс ‘людзі не падобныя адзін да аднаго’.

Авалодванне зместам выслоўя, асэнсаванне яго адбываецца ў пэўным «кагнітыўным полі». Аднясенне тэксту да «кагнітыўнага поля» здзяйсняецца з дапамогай ключавых паняццяў [10, с. 108–109], якія перадаюцца прэцэдэнтнымі моўнымі адзінкамі – лексемамі, уласнымі найменнямі, выказваннямі, тэкставымі рэмінісцэнцыямі [9, с. 83–107] і пад. І само выслоўе, як мы ўжо адзначалі, можа быць ахарактарызавана як прэцэдэнтны тэкст.

Сярод прэцэдэнтных феноменаў для мэтаў нашай працы як найважнейшае будзе выкарыстоўвацца паняцце прэцэдэнтнай лексемы. Прэцэдэнтная лексема – гэта слова, якое, акрамя канкрэтнага лексічнага значэння, мае яшчэ статус знака вышэйшай духоўнай каштоўнасці. Такія лексемы А. Ф. Лосеў называў «роднымі і вечнымі словамі» [4, с. 32]. Найвышэйшай формай значэння службыць **каштоўнасць**.

Прэцэдэнтная лексема ў свядомасці носьбіта мовы выступае як своеасаблівы фрэйм – адмысловая ўніфікаваная канструкцыя ведаў, як спосаб семантызацыі вопыту, як цэнтр лексічнага поля і адначасова як сродак духоўна-культурнага структуравання рэчаіснасці, інструмент і катэгорыя семантыкі разумення, паказчык кагнітыўнага развіцця моўнай асобы [2].

Вакол прэцэдэнтнай лексемы групуюцца іншыя парадыгматычна і сінтагматычна звязаныя з ёю адзінкі – сінонімы, антонімы, дэрываты

і пад., утвараючы своеасаблівае кагнітыўнае поле, якое бясспрэчна з’яўляецца феноменам нацыянальнай культуры.

Яшчэ раз падкрэслім, што гаворка ідзе не пра ўласныя імёны, а пра лексіку звычайную, агульную, якая, на нашу думку, адлюстроўвае духоўную культуру этнасу не ў меншай ступені, чым адзінкі, якім ў навуцы прысвечана мноства даследаванняў, – фразеалагізмы, прыказкі і іншыя малыя фальклорныя жанры і пад. Урэшце рэшт, прэцэдэнтнасць агульнай лексемы сцірае грані паміж яе лексікаграфічным азначэннем, энцыклапедычным тлумачэннем і яе філасофска-культуралагічным аналізам.

Эстэтычна-мастацкі дыкурс і духоўная культура ў цэлым могуць быць прадстаўлены (але не вычарпаны) у выглядзе моўна-культурнай парадыгмы як сацыяльна-пазнавальнай мадэлі, што ляжыць у аснове мовы і разам з тым звязана з адпаведнымі сферамі духоўнай культуры. Элементамі такой парадыгмы будуць ключавыя (прэцэдэнтныя) лексемы, якія выбіраюцца эмпірычна на падставе існуючых ведаў.

Не ставячы сабе мэту вычарпальна апісаць прэцэдэнтнасць гэтых ключавых лексем, мы будзем раскрываць іх сэнс праз «антэцэдэнтныя дэфініцыі» і праз прыклады аўтарскіх выслоўяў. Антэцэдэнтная дэфініцыя – гэта спосаб раскрыцця сэнсу прэцэдэнтнай лексемы праз спісы яе антэцэдэнтаў – іншых лексічных адзінак, якія ўзяты з тэксту твораў і ўмоўна лічацца тымі, што папярэднічаюць агульнай (найбольш абстрактнай) лексеме, напрыклад: *чалавек* – гэта *Сымон, Апанас, Ян; галава, ногі, горла; гонар, злосць; маладзец, дурыла; вулічны выжыга, добрае імя* і г. д.

Моўна-культурная парадыгма будзеца на падставе аналізу аўтарскай мовы, яе семантычнай сістэмы, яе актуалізацыі ў тэксце згодна з правіламі рытарычнага дыскурсу. Для выслоўяў Якуба Коласа такая парадыгма будзе ўключаць наступныя (найбольш агульныя!) прэцэдэнтныя лексемы: *чалавек, лёс, прырода, радзіма, праца, дарога, думка, слова, гора-радасць, гарэлка, парадак, вобразы-сімвалы*. Зараз прасочым, як «размяркоўваюцца» выслоўі з паэмы «Новая зямля» па прэцэдэнтных лексемах, бо бясспрэчна ўсе яны адлюстраваны ў самым знакамітым творы аўтара.

Для ілюстрацыі возьмем некаторыя, самыя ярковыя і вобразныя.

Прэцэдэнтная лексема *чалавек*

Чалавек з’яўляецца «мерай ўсіх рэчаў», а паняцце *чалавек* – усеагульнай, але сэнсава варыятыўнай універсальнай катэгорыяй [6, с. 5], і таму прэцэдэнтны характар лексемы павінен быць асабліва дакладна акрэслены ў рамках той ці іншай сістэмы поглядаў. Мы разглядаем гэтую лексему як асноўнае абзначэнне галоўнай тэмы ўсёй творчасці Якуба Коласа, як найпершы, ключавы культуралагічны канцэпт сукупнасці яго выслоўяў-разважанняў, назіранняў, сентэнцый, іранічных ацэнак і г.д.

Прэцэдэнтную лексему *чалавек-людзі* сустракаем у такіх аўтарскіх выслоўях паэмы, як:

*І людзі простыя так ветлы,
І погляд добры іх і светлы... (VI 203)*

*Ўвесь час варушымся, збіраем,
Канца ж патрэбам тым не маем (VI 268).*

*– Ну, дзядзька, як на смак, прызнайся?
– Паскудства, брат, і не пытайся! (VI 62)*

...Вось быў шчупак – усім ім бацька! (VI 19)

Прэцэдэнтная лексема *чалавек з'яўляецца* стрыжнем першай групы выслоўяў Якуба Коласа і служыць яе найменнем.

Прэцэдэнтная лексема *лёс*

Паняцце *лёсу чалавека* – незвычайна ёмістае, яно «прысутнічае» не толькі ва ўсіх міфалагічных, рэлігійных, філасофскіх і этычных сістэмах, але складае ядро нацыянальнай і індывідуальнай свядомасці. *Лёс чалавека* – адвечная тэма мастацкай літаратуры. Не мог абмінуць яе і Якуб Колас. Аб важнасці для паэта гэтага канцэпту і гэтай прэцэдэнтнай лексемы непасрэдна сведчаць наступныя выслоўі з «Новай зямлі»:

*Эх, вы нявіннасць і прастэча!
Цямны вам лёсы чалавечы (VI 232).*

*Іх захапляў свет безгранічны
І ўласны лёс іх таямнічны (VI 187).*

*Ім цёмна, нема кніга лёсу,
Яны не бачаць далей носу... (VI 105)*

*Людскі наш лёс – былінка поля,
Пылок нязначны – наша доля... (VI 70)*

*Другі лягчэй знаходзіць жонку –
Свой вечны лёс, сваю красу,
Чым дзядзька добрую касу (VI 212).*

Вакол лексемы *лёс* у выслоўных тэкстах Якуба Коласа групуюцца шматлікія іншыя адзінкі. Прычым цяжка абмежаваць асацыятыўнае поле

з семантыкай ‘лѣс’, паколькі гэта лексема мае ўсеабдымны характар: яна так ці інакш закранае ўсе праявы жыцця чалавека і таму вакол яе можна згрупаваць ледзь не ўсе выслоўі і іх лексічныя сродкі. Прыкладзём некалькі прыкладаў выслоўяў з лейтматывам *лѣс*:

*Чым больш з людзей хто выдатнейшы,
Таго і зоркі бляск яснейшы... (VI 186)*

*Ды ты жыцця, брат, не здалееш,
Як ты ні дурыйш, ні шалееш (VI 164).*

*На свеце ўсё канец свой мае,
І ты, мінуціна змяркання,
Спяеш нам песню расставання (VI 121).*

Якуб Колас раскрыў гэты шлях мастацкім словам, уключыўшы яго разам з адпаведным кагнітыўным полем і ў выслоўі. Слова *лѣс* працягвае актыўна выкарыстоўвацца ў самых разнастайных сучасных тэкстах, паглыбляючы і пашыраючы свой прэцэдэнтны характар.

Прэцэдэнтная лексема *прырода*

«*Прырода* – найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачамі кожнага з нас. Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце?» – пісаў Якуб Колас. «Чытаць кнігу божай прыроды» – прадвызначэнне кожнага чалавека, бо любы з нас з’яўляецца яе неад’емнай часткай. У наш урбанізаваны век суседзі з аднаго дома часта не ведаюць адзін аднаго нават у твар, так што пра азёры, лес, рэкі нагадвае толькі тэлераклама, прычым у кантэксце напаміну аб тым, што гэта ўсё можа знікнуць. Таму Коласавы выслоўі, лейтматывам якіх з’яўляецца любоў да прыроды, падаюцца надзвычай актуальнымі:

*Сама прырода тая
Паважнасць свята адчувае... (VI 205)*

*На што вада, але і тая
Не ўсюды роўны нораў мае... (VI 33)*

*...я глянуць мушу ў неба,
Бо не патраплю, як пачаць... (VI 141)*

Як сведчыць лексічная выбарка з Коласавых выслоўяў, «мнагалучны свет» прыроды адлюстраваны шматбакова, сакавіта і вельмі вобразна.

Прэцэдэнтная лексема *радзіма*

Лексема *радзіма* як моўна-культурны канцэпт неаднаразова даследавалася на матэрыяле розных моў, на матэрыяле беларускай мовы яна спецыяльна разглядалася ў працы С. М. Прохаравай [7, с. 141–156]. Характэрна, што асноўны загалоўак яе – гэта «крылатыя словы» Якуба Коласа: *Мой родны кут, як ты мне мілы...* (падзагалоўак: '*Радзіма*' ў беларускай мове).

Тэма радзімы, айчыны, бацькаўшчыны знайшла, вядома, адлюстраванне і ў тэксе паэмы. Пазначым гэту рубрыку прыкладамі:

*Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!* (VI 7)

*Жыві ж, наш край! Няхай надзея
Гарыць у сэрцы і мацнее...* (VI 139)

– *Вядома, хто дальш ад кватэры,
– Таму менш стукаюць у дзверы...* (VI 84)

Якуб Колас трапна перадае светаадчуванне паэта-беларуса ў яго роздуме пра *родны кут* і дастаткова дакладна адлюстроўвае прэцэдэнтны змест лексемы *радзіма* ў беларускай мове ў цэлым. Пры гэтым варта падкрэсліць, што матэрыял выслоўяў паэмы сведчыць пра тое, што для Якуба Коласа асноўны вектар скіраванасці разглядаемай семантыкі вядзе ў бок паняццяў *мой родны кут, бацькава хата*, г. зн. да канцэпту «*малая радзіма*».

Прэцэдэнтная лексема *праца*

Эпіграфам да раздзела могуць быць узяты словы Якуба Коласа:

*Няма чаго чакаць панукі,
Калі работы поўны рукі...* (VI 147)

Сэнсавая групоўка выслоўяў, аб'яднаная прэцэдэнтнай лексмай *праца*, сцвярджае неабходнасць «зацяць рукі» (Якуб Колас) за актыўную фізічную працу, прычым часта ў вобразна-алегарычнай форме, або ўтрымлівае заклік да працы духоўнай:

*Рабіць тут трэба – адно слова,
Не то што – цуп-луп! – і гатова...* (VI 31)

*Аж падшыбае ўсіх ахвота,
Бо мае свой захоп работа* (VI 143).

Выбарка сведчыць не толькі пра тое, што пісьменнік заахвочваў беларусаў да працы, але і пра неверагодную працаздольнасць – у тым ліку і моватворчую – самога народнага песняра.

Прэцэдэнтная лексема *дарога*

Лексема *дарога* надзвычай багатая зместам і сэнсам (метафарычнасцю) як у фальклору, так і ў мастацкай літаратуры. Якуб Колас так патлумачыў гэту мнагазначнасць: *Бо ўсё сваю дарогу мае!* (VI 242).

Таму выслоўі з паэмы, якія аб'ядноўваюцца гэтай прэцэдэнтнай лексемай у асобную сэнсавую рубрыку, маюць пераважна абагульняльна-філасофскі характар:

*Дарогі, вечныя дарогі!
Не вечна ходзяць на вас ногі!* (VI 243)

*Але пара, пара ў дарогу,
Бо час прыстаць к свайму парогу,
Пакуль жаданне не астыла,
Пакуль ахвота ёсць і сіла* (VI 230).

*Мінем дарогі, іх малюнкi,
Ім не падведзены рахункi* (VI 232).

Як бачым, вобраз дарогі ў «Новай зямлі» – гэта вобраз шматграннасці, шматвектарнасці жыцця.

Прэцэдэнтная лексема *думка*

Жаданне паэта *на крыллях дум агледзець свет* паслужыла падставай частага згадвання ў яго творах лексемы *думка*, у тым ліку – і ў тэксце паэмы. Яшчэ больш глыбокія карані гэтага крыюцца, зразумела, у самой прыродзе *думкі* як сутнаснай рысы чалавека. Пры гэтым *думка* даволі паслядоўна падзяляецца на дзве катэгорыі: *думку* – чалавечую здольнасць і *думку* – філасофскую мудрасць.

Там іх душа і там іх думы... (VI 271)

*Але пастой, Міхал, паслухай,
Тады ты ўжо глуздом парухай...* (VI 79)

*Ўвесь час варушымся, збіраем,
Канца ж патрэбам тым не маем* (VI 268).

Думка – адно з ключавых слоў і для Якуба Коласа, і для яго герояў, і для «вобразы аўтара», і для мастацкага дыскурсу паэта-філосафа.

Прэцэдэнтная лексема *слова*

Даўно вядомая вельмі моцная сувязь слова з рэчаіснасцю, ягоны ўплыў на ход падзей. Таму да слова нельга ставіцца абьякава. Гэтую думку, часам вельмі гумарыстычна, пацвярджаюць наступныя «словы» з паэмы:

*Бо што жанкі? Раз што панята,
Ноль – слова нашага ім брата... (VI 60)*

*Не поп наш дзядзька, але ўмее
Зірнуць часамі «ў свае святыцы»,
Каб трапным словам абазвацца (VI 100).*

*Яму ты слова – ён другое,
Заўзяты юха, хоць малое (VI 159).*

Прэцэдэнтная лексема *гора-радасць*

Лексема *гора* сама па сабе не можа быць ключавой для цэласнай прэцэдэнтнай сітуацыі: яна непарыўна звязана з культурным канцэптам *радасць*; і для абедзвюх гіперлексемай выступае катэгорыя *гора-радасць*, паколькі ўнівербальная лексема з адпаведным значэннем у беларускай мове адсутнічае (тыповы выпадак у мове, але не ў культуры, параўн.: *любоў – нянавіць, дабро – зло* і пад.). Таму словы *гора* і *радасць*, узятыя паасобку, з’яўляюцца антэцэдэнтамі да *гора-радасць*:

*Ну, кум Яўхім, стары дружка!
Няхай міне нас гора ўсяка!.. (VI 115)*

*Гатовы ліха прыкупіць,
Каб спатайку цябе ўкусіць (VI 83).*

*Куды ты ідзеш, чаго шукаеш?
Які ты ў сэрцы смутак маеш? (VI 255)*

Вясёлы час – павозак змена! (VI 204)

*Дык гэта ж свята, ягамосці!
Набок тут норавы і злосці (VI 56).*

Падлік антэцэдэнтных адзінак па крытэрыі «станоўчая канатацыя» – «адмоўная канатацыя» дае наступны вынік: «адмоўнае» кагнітыўнае поле

пераўзыходзіць «станоўчае» мінімум у 1,5 разы. У цэлым паэма жыццесцвярджальная, аптымістычная і надзвычай іранічная.

Прэцэдэнтная лексема *гарэлка*

Ствараючы мастацкі партрэт *беларуса*, Якуб Колас даў шырокі малянак ладу яго жыцця, стылю паводзін і выхавання. Не абышоў ён і такой «дробязі», як *гарэлка*. Важкасць прэцэдэнтнай лексемы *гарэлка*, яе месца ў моўнай карціне «сацыяльнага свету» пацвярджаецца вялікай колькасцю прыказак і прымавак беларускай мовы, а ў творчасці Якуба Коласа – мноствам адпаведных выслоўяў, бо

*Такі ўжо звычай беларускі, –
У клумку выпіўка, закускі (VI 113).*

*Яшчэ на дзеда паглядзеце,
Калі дзед вып’е на банкеце (VI 90).*

Аналіз зместу выслоўяў, адпаведнай лексікі і словазлучэнняў сведчыць, што тэма *гарэлка* раскрываецца Якубам Коласам у выслоўях перш за ўсё жартаўліва-іранічна, г. зн. вельмі «цвяроза».

Прэцэдэнтная лексема *парадак*

Парадку ў розных яго праявах прысвечана шмат Коласавых выслоўяў, таму падаецца натуральным праілюстраваць вышэйназваную прэцэдэнтную лексему згодна з яе асноўнымі значэннямі (нагадаем, што лексема – полісемант), а таксама гумарыстычныя выслоўі (якіх, дарэчы, ці не больш за «сур’ёзныя»):

*Не зухавата, але гладка
На ім ляжала ўся апратка (VI 244).*

*Не толькі «дзякую» не скажа,
А хвігу ў нос табе пакажа (VI 43).*

*...Хто з грашамі
І мажа збоку, – той і едзе,
Так вось і робіцца, суседзе (VI 261).*

Каб і да кніг, як да аладак... (VI 64)

Вядома, што *парадак* – адзін са складнікаў прыгажосці (разам з гармоніяй, сіметрыяй, чысцінёй і г. д.). Але разуменне *парадку* ў кожнага сваё. Відавочна, што Коласавы выслоўі арыентаваны на пэўную «класічна-правільную» мадэль чалавечых паводзін і крытыку «непарадку».

Прэцэдэнтная лексема *вобразы-сімвалы*

Можна з упэўненасцю сказаць, што ўся творчасць Якуба Коласа – гэта «гісторыя сялянскага жыцця, сялянскае працы» беларуса. Гэта і дазваляе далучыць да разгледжаных прэцэдэнтных лексем і такую катэгорыю, як *вобразы-сімвалы*. Сярод выслоўяў паэмы ёсць нямала такіх, што якраз і маюць перш за ўсё агульнае вобразна-сімвалічнае значэнне. Напрыклад:

*Забілі зайца, не забілі,
Але ж, брат, гуку нарабілі (VI 163).*

*О, ты Сальмон у нас вялікі,
Як на чытанне, так на лікі... (VI 184)*

Пісьменнік добра адчуваў сімваліку жыцця, вобразы прыроды, маляўніцкі лёс, або, гаворачы словамі паэта:

*На ўсё была свая прычына
І адпаведная часіна (VI 146).*

Такім чынам, можна канстатаваць, што лексем *вобраз, сімвал, маляўніцтва* (жыцця) таксама маюць у мастацка-слоўным свеце Якуба Коласа прэцэдэнтны характар, што і дазваляе вылучыць адпаведную групу выслоўяў. Спецыфіка ж гэтых лексем у параўнанні з іншымі прэцэдэнтнымі адзінкамі (*чалавек, час, дарога, слова* і г. д.) заключаецца ў тым, што так ці інакш яны маюць дачыненне практычна да ўсіх выслоўяў, паколькі ўласцівы ім рытарычны сэнс носіць пашыральна-пераносны характар. Быць *вобразам-сімвалам* – лёс любога выслоўя.

Прэцэдэнтныя лексем «паэмы на ўсе часы» служаць аб'ектыўным крытэрыем і эфектыўным інструментам семантычнага аналізу тэкстаў і адначасова даюць магчымасць назапашваць адзінкі для слоўніка мовы беларускай духоўнай культуры. І наўрад ці настане той час, калі да творчасці класіка знікне цікавасць.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Гаузенблаз, Карел. О характеристике и классификации речевых произведений // Лингвистика текста. Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8. – М.: Прогресс, 1978. – 480 с.
2. Иванов, Е. Е. Афоризм как объект лингвистики (Очерк истории и проблематики изучения) / Е. Е. Иванов // Языковая природа афоризма. Очерки

и извлечения / под общ. ред. Е. Е. Иванова. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2001. – С. 12–109.

3. *Леонтьев, А. Н.* Проблемы развития психологии / А. Н. Леонтьев. – М. : МГУ, 1972. – 576 с.

4. *Лосев, А. Ф.* Философия имени / А. Ф. Лосев. – М. : МГУ, 1990. – 271 с.

5. *Міхневіч, А. Я.* Афарыстыка Якуба Коласа (да пастаноўкі праблемы) / А. Я. Міхневіч // Беларуская лінгвістыка. – 1983. – Вып. 22. – С. 59–65.

6. О человеческом в человеке / Под общ. ред. И. Г. Фролова. – М. : Политиздат, 1991. – 384 с.

7. *Прохарава, С. М.* «Мой родны кут, як ты мне мілы...» Радзіма ў беларускай мове / С. М. Прохарава // Роўесіе ojczyzny we współczesnych językach europejskich. – Lublin : Instytut Europy środkowo-wschodniej, 1993. – С. 141–156.

8. *Санько, З. Ф.* Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Ф. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 219 с.

9. *Супрун, А. Е.* Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Исследования по лингвистике текста / А. Е. Супрун. – Мінск : БГУ, 2001. – С. 83–107.

10. *Цікоцкі, М. Я.* Стылістыка тэксту / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Бел. навука, 2002. – 224 с.